

«ԱՐՅԱՆ»
ԳԻՏԱՆՏԵՍԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՐՅԱՆԻ ԵՐԻՏԱՎԱՐԳ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՄՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԿ

ՄԵԴԻԱ
ԱՍՈՑԻԱՅԻՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱՆ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 4(7), 2020

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 4(7), 2020

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

«Գիտական Արցախ» պարբերականը գտնվում է www.elibrary.ru կայքում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

The «Scientific Artsakh» journal is posted on www.elibrary.ru website.

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, принятых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных

Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

Журнал «Научный Арцах» размещен на сайте www.elibrary.ru.

«ԱՐՑԱԽ» հրատ. – «ARTSAKH» Publ. – Изд. «АРЦАХ»
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2020

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

**Ընթացիկ համարը նվիրվում է 2020թ. սեպտեմբերի 27-ին
աղբբեջանաթուրքական վարձկան հրոսակների սանձագերծած
պատերազմում Արցախի Սուրբ հողի քաջարի պաշտպաններին:**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախագահ՝ Արամ ՍԻՄՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեհմինա ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Անդամներ՝

Լենա ԱՄՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր (**Տառագոնա, Իսպանիա**)

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Նաչիկ ԳԱԼՍՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Վլադիսլավ ԳՐՈՒԶԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Կոստրոմա, ՌԴ**)

Գևորգ ԴԱԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Արման ԵՐԻՎԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ալֆրեդ դե ՉԱՅԱՍ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Ժնև, Շվեյցարիա**)

Սեյրան ՉԱԶԱՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մարեկ ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Օլշտին, Լեհաստան**)

Նատալյա ԿՈՎԿԵԼ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Միսկ, Բելառուս**)

Վալենտինա ԼԱՊԵՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Մոսկվա, ՌԴ**)

Օտտո ԼՈՒԻՏԵՐՅԱՆՆՍ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Համբուրգ, Գերմանիա**)

Ռուզաննա ՀԱԿՈԲՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Իրինա ՀԱՅՈՒԿ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Լվով, Ուկրաինա**)

Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մուշեղ ՀՈՎՍԵԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գագիկ ՂԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Աշոտ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Էդիկ ՄԻՆԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Դոնի Ռոստով, ՌԴ**)

Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Տիգրան ԶՈՂԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 4(7), 2020, Երևան, «ԱՐՑԱԽ» հրատարակչություն, 2020, 280 էջ:

**«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2020թ. 4-րդ (7-րդ) համարի տպագրության
աջակցել է «Մեդիա ասոցիացիա» սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունը:**

The Issue is Recommended for Publication by the Editorial Council of the «Scientific Artsakh» Journal

*The current issue is dedicated to the brave defenders
of the Holy land of Artsakh in the war unleashed by
azerbaijani-turkish mercenaries on September 27, 2020.*

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member,
Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Lena ASRYAN, Doctor of History (Tarragona, Spain)
Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor
Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor
David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor
Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor
Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor
Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
Julieta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor
Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Irina HAYUK, Ph.D in Philosophy, Associate Professor (Lviv, Ukraine)
Mushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor
Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Natalia KOVKEL, Ph.D in Law, Associate Professor (Minsk, Belarus)
Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor
Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor
Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor
Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor
Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor
Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Professor
Seyran ZAKARYAN, Doctor of Philosophy, Professor
Alfred de ZAYAS, Doctor of Law, Professor (Geneva, Switzerland)
Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Scientific Artsakh, № 4(7), 2020, Yerevan, «ARTSAKH» Publishing House, 2020, 280 pages.

The publication of the 4th (7th) 2020 «Scientific Artsakh» journal was supported by «Media Association» LLC.

Номер рекомендован к публикации редакционным советом журнала «Научный Арцах»

*Текущий номер посвящен отважным защитникам
Святой земли Арцаха в войне, развязанной азербайджано-
турецкими наемниками 27 сентября 2020 года.*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор
Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор
Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент
Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор
Лена АСРЯН, доктор исторических наук (Таррагона, Испания)
Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент
Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор
Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, профессор
Ирина ГАЮК, кандидат философских наук, доцент (Львов, Украина)
Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
Джюльетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор
Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор
Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, профессор
Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
Альфред де ЗАЙАС, доктор юридических наук, профессор (Женева, Швейцария)
Сейран ЗАКАРЯН, доктор философских наук, профессор
Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор
Наталья КОВКЕЛЬ, кандидат юридических наук, доцент (Минск, Беларусь)
Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор
Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор
Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор
Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент
Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор
Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор
Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 4(7), 2020, Ереван, Издательство «АРЦАХ», 2020, 280 страниц.

Публикация 4(7) номера 2020 года журнала «Научный Арцах» была осуществлена при содействии ООО «Медиа ассоциация».

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. Արցախի փրկության ու վերակերտման հրամայականով.....9
EDITORIAL. For the Sake of the Salvation and Revival of Artsakh.....11
РЕДАКЦИОННАЯ СТАТЬЯ. Во имя спасения и возрождения Арцаха.....13

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ

Գայանե Հովհաննիսյան. Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ժողովրդագրական պատկերը 1920-ական թթ. սկզբներին..... 16
Gayane Hovhannisyanyan. Demographic Picture of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region in the Early 1920S

Гаяне Оганнисян. Демографическая картина Нагорно-Карабахской Автономной Области в начале 1920-х гг.

Վահե Սարգսյան. Չավախքի հիմնահարցը վրաց հասարակական-քաղաքական մտքի ընկալմամբ (ըստ 1999-2009 թթ. վրացական տպագիր մամուլի կյուրթերի) (Մաս 2).....24
Vahe Sarkisyan. The Main Problem of Javakhk in the Perception of Georgian Socio-Political Thought (Based on Georgian Print Media in 1999-2009) (Part 2)

Ваз Саркисян. Проблема Джавахка в восприятии грузинской общественно-политической мысли (по материалам грузинских печатных изданий 1999-2009 гг.) (Часть 2)

**ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS
ПОЛИТОЛОГИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ**

Առլեն Շահվերդյան. Տեղեկատվական-քարոզչական պատերազմի Էկոլոգիական չափումները Ղարաբաղյան հակամարտության համատեքստում.....45
Arlen Shahverdyan. Environmental Aspects of the Information-Propagandist War in the Context of the Karabakh Conflict

Арлен Шахвердян. Экологические аспекты информационно-пропагандистской войны в контексте Карабахского конфликта

Գոր Պետրոսյան. Պատժամիջոցների կիրառման նպատակներն ու մեխանիզմները ժամանակակից միջազգային հարաբերություններում.....52
Gor Petrosyan. The Objectives and Mechanisms of Application of the Sanctions in Contemporary International Relations

Гор Петросян. Цели и механизмы применения санкций в современных международных отношениях

Նարեկ Սուքիասյան. ՀՀ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղության վրա ազդող կառուցվածքային գործոնների տեսականացման փորձ և այդ գործոնների ազդեցության Էվոլյուցիան.....61
Narek Sukiasyan. An Attempt of Theorizing the Structrual Factors Influencing the Russian Direction of Armenia’s Foreign Polocy and the Evolution of Those Factors

Нарек Сукиасян. Попытка теоретизирования структурных факторов, влияющих на российское направление внешней политики Армении и их эволюцию

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՄԱՐԶԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ 1920-ԱԿԱՆ ԹԹ. ՍԿԶԲՆԵՐԻՆ*

ՀՏԴ 941

ԳԱՅԱՆԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի
հայոց պատմության ամբիոնի ասպիրանտ,
թ. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
gayane.s.hovhannisyan.1994@mail.ru*

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել ԼՂԻՄ-ի ժողովրդագրական պատկերը և այն պայմանավորող գործոնները 1920-ական թթ-ի սկզբներին: Հետազոտության խնդիրներն են ուսումնասիրել Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի կազմավորումից հետո վերջինիս տարածքային ընդգրկումը, վարչական փոխակերպումները, ճշգրտել բնակչության թվաքանակը, վեր հանել բնակչության էթնիկ կազմը, ինչպես նաև բացահայտել ադրբեջանական իշխանությունների ազգային խտրական քաղաքականությունը, դրա ազդեցությունը երկրամասի ժողովրդագրական գործընթացների վրա:

Հետազոտության իրականացման ընթացքում կիրառել ենք վիճակագրական տարբեր փաստաթղթերի, աղբյուրների և այլ նյութերի համադրման, վերլուծության, համեմատության և պատմականության մեթոդները:

Ուսումնասիրելով թեման՝ եկել ենք այն եպրակացության, որ 1920-ական թթ-ի սկզբներին ինքնավար մարզի էթնիկական կազմը գրեթե ամբողջապես միատարր հայկական էր: ԼՂԻՄ կազմավորման հենց սկզբնական շրջանից ադրբեջանական իշխանությունների կողմից նկատելի էին անուղղակի ժողովրդագրական քաղաքականության որոշակի դրսևորումներ, ինչպիսիք են՝ Խորհրդային Հայաստանի և ԼՂԻՄ-ի միջև անմիջական սահմանակցության բացառումը, համախումբ թյուրքական տարրի առանձնացում Շուշիի շրջանի ստեղծմամբ, Շուշի քաղաքից ինքնավար մարզի կենտրոնի տեղափոխումը՝ կանխելու հայ բնակչության հնարավոր վերադարձը քաղաքի ավերված հայկական հատված, տնտեսական խտրական քաղաքականության իրագործումը ԼՂԻՄ տարածքում:

Հիմնաբառեր՝ ԼՂԻՄ կազմավորում, ժողովրդագրական պատկեր, բնակչության թվաքանակ, ազգային կազմ, սոցիալ-տնտեսական դրություն, ազգային քաղաքականություն, ժողովրդագրական քաղաքականություն:

Ներածություն

Անդրկովկասում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո կենտրոնական իշխանությունները ձեռնամուխ եղան տարածաշրջանի վիճակագրական բնույթի հետազոտությունների իրականացմանը: Դրանք նպատակ էին հետապնդում ճշտելու

* Հոդվածը ներկայացվել է 16.07.2020թ., գրախոսվել՝ 21.07.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 22.12.2020թ.:

բնակչության թվաքանակը, առկա աշխատուժը, ուսումնասիրելու տնտեսական դրությունը, ուղեխնդիր դրա զարգացման հեռանկարները: Դեռևս 1920թ.-ի ապրիլին խորհրդային Ռուսաստանի Ժողովրդային կողմից ընդունվում է բնակչության ժողովրդագրական ու գյուղատնտեսական մարդահամար իրականացնելու վերաբերյալ որոշում¹: Այդ որոշման հիման վրա կենտրոնական իշխանությունների կողմից մարդահամարներ են կազմակերպվում նոր խորհրդայնացած բոլոր երկրամասերում, այդ թվում՝ 1920 թ.-ի մայիսին խորհրդայնացած Արցախում:

Ինչպես հայտնի է, ՌԿ(Բ)Կ կենտրոնի կովկասյան բյուրոյի պլենումի 1921 թ.-ի հուլիսի 5-ի ոչ օրինական, ազգերի ինքնորշման սկզբունքին և երկրամասի էթնիկական կազմին հակասող որոշման համաձայն՝ հայկական Արցախը միացվեց խորհրդային Ադրբեջանին՝ մարզային լայն ինքնավարության իրավունքով: Չնայած ադրբեջանական իշխանությունների նպատակաուղղված երկամյա հետաձգումներին, այնուամենայնիվ, հայկական կողմի համառ ջանքերի շնորհիվ Լեռնային Ղարաբաղը որպես ինքնավարություն առանձնացնելու որոշումը կյանքի կոչվեց²: 1923 թ. հուլիսի 7-ին Ադրբեջանի կենտրոնական գործադիր կոմիտեի կողմից հրապարակվում է «Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզ» կազմավորելու մասին հրամանագիրը: Մարզի կազմավորման ու սահմանների որոշման ամբողջ ընթացքում ադրբեջանական կողմի վարչատարածքային փոխակերպումների հետևանքով զգալիորեն կրճատվեցին հայկական ինքնավարության սահմանները, բուն Լեռնային Ղարաբաղի մի շարք հատվածներ (Վերին Խաչեն-Քարվաճառը, Դիզակի մի մասը՝ Ջաբրայիլը, Գյուլիստանի հյուսիսային մասը՝ Շահումյանի շրջանը և Գետաշենի ենթաշրջանը) ներառվեցին հարևան ադրբեջանական վարչական միավորներում, արհեստածին Քոչստանի գավառի ձևավորմամբ էլ բացառվեց մարզի անմիջական սահմանակցությունը Հայաստանի հետ՝ այդ ճանապարհով կասեցնելով նաև բնակչության հնարավոր տեղաշարժերը խորհրդային Հայաստանից դեպի ինքնավար մարզ և հակառակը³: Արդյունքում ինքնավար մարզի տարածքը 1924 թ.-ի հուլիսի 6-ի «Ինքնավար Լեռնային Ղարաբաղի շրջանի սահմանադրությունը» փաստաթղթի համաձայն՝ ընդգրկում էր նախկին Ելիզավետպոլի նահանգի Շուշիի, Կարյազինոյի (Ջաբրայիլ) և Ջևանշիրի գավառների միայն լեռնային հատվածները, ինչպես նաև 1923 թ.-ին լուծարված Ղուբաթի զավառի Ղարաղլաղ (Ղալադարասի-Բերդաձոր) գյուղախումբը⁴:

ԼՂԻՄ բնակչության թվաքանակը և ազգային կազմը

Խոսելով ժամանակի վիճակագրական գործի մասին՝ նախևառաջ հարկ է նկատել, որ 1920-ական թթ.-ի սկզբներին այն տարածաշրջանում գտնվում էր սկզբնավորման ու ձևավորման փուլում, ուստի դրան բնորոշ են եղել կազմակերպչական մի շարք թերացումներ ու բովանդակային բնույթի վրիպումներ, որոնք իրենց ազդեցությունն են թողել վիճակագրության արդյունքների վրա: Ըստ ժամանակակից հեղինակների վկայության՝ 1921թ.-ի գյուղատնտեսական մարդահամարի ընթացքում բազմաթիվ բնակավայրերի բնակչության թվաքանակ ստացվել է հաշվարկումով, իսկ մի շարք բնակավայրեր պարզապես դուրս են մնացել հաշվառման գործընթացից⁵: Դրան

¹ Ст'я Воробьев Н., Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г., Краткий обзор организации и производства, Москва, 1938, С. 11:

² Մանրամասն տե՛ս Խաչատրյան Կ., Սուբիասյան Հ., Բաղայան Գ., խորհրդային Հայաստանի և ԼՂԻՄ-ի տարածքային կորուստները 1920-1930-ական թվականներին, Երևան, 2015, էջ 120-124:

³ Ст'я նույն տեղում, էջ 126-131:

⁴ Ст'я նույն տեղում, էջ 131-134:

⁵ Ст'я Կորկոտյան Զ., Ճերմակ ջարդից դեպի կարմիր շինարարություն, Երևան, 1929, էջ 67-68, տե՛ս նաև Կочарян Г. Нагорный Карабах, Баку, 1925, С. 9:

գումարվում են նաև վիճակագրության իրականացման ժամանակ և հետագայում տարբեր վարչամիավորների տարածքային-սահմանային խնդիրները, վերջիններիս հետագա վերաձևումները և դրանցով պայմանավորված անճշտությունները վիճակագրության արդյունքներում: Հետևաբար չերկրորդելով մարդահամարի արդյունքների դերն ու նշանակությունը՝ կարծում ենք, որ տվյալներին պետք է մոտենալ զգուշորեն և որոշակի վերապահումներով:

Գյուղատնտեսական մարդահամարը Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզում իրականացվել է 1921 թ.-ի օգոստոսի կեսերին⁶: Ըստ մարդահամարի տվյալների (փաստացի 1924 թ.-ի վարչատարածքային բաժանմամբ)՝ ԼՂԻՄ-ը կազմված էր հինգ շրջաններից՝ Խաչեն, Վարանդա, Դիզակ, Ջրաբերդ և Շուշի: Վերջիններս իրենց հերթին բաժանված էին ավելի փոքր վարչատարածքային միավորների՝ ոլոստների: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ԼՂԻՄ-ի ձևավորման սկզբնական ժամանակաշրջանում վերջինս բաղկացած է եղել չորս (Խաչեն, Վարանդա, Դիզակ, Ջրաբերդ) շրջաններից: Սակայն ադրբեջանական իշխանությունների որոշմամբ՝ Խաչենի թյուրքաբնակ Մալիբեկլուի ոլոստը Շուշի քաղաքի հետ ձևավորվում է որպես առանձին վարչական միավոր, իսկ Խաչենի մարզային կենտրոնը Շուշիից տեղափոխվում է հնագույն հայկական Վարարակն (ժամանակի աղբյուրներում հասնքենդի) բնակավայր, որը միաժամանակ դառնում է մարզային կենտրոն:

Համաձայն մինչ այժմ հայտնի արդյունքների՝ ԼՂԻՄ-ի գյուղական բնակչության թվաքանակը, ըստ մարդահամարի տվյալների, կազմել է 129243 մարդ⁷: Հատկանշական է, որ անդրկովկասյան տարածաշրջանում իրականացված մարդահամարների արդյունքները հետագա տարիներին հրապարակվել են նաև Թիֆլիսում լույս տեսնող Ադրկովկասի վիճակագրական վարչության տեղեկագրերում: Ըստ այդ աղբյուրի՝ 1921 թ.-ի գյուղատնտեսական մարդահամարի տվյալներով՝ ԼՂԻՄ գյուղական բնակչությունը կազմում էր 131507 մարդ⁸: Ընդ որում, ինքնավար մարզի գյուղական բնակչության հիշյալ թվաքանակը հանդիպում է նաև ժամանակի պաշտոնական վիճակագրական աղբյուրներում ու հետազոտություններում⁹:

ԼՂԻՄ-ի գյուղական բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ առկա նման տարբերությունները կարող են լինել մարդահամարի արդյունքների հետագա ճշգրտումների հետևանք՝ պայմանավորված վերջինիս և հարևան վարչամիավորների սահմանների վերջնական հաստատման հետ: Հայտնի է, որ մարդահամարի տվյալները դրա իրականացումից հետո Ադրբեջանի կենտրոնական վիճակագրական վարչության կողմից ենթարկվել են ճշգրտումների, հաշվառվել են վիճակագրության ընթացքում բաց թողնված բնակավայրերը, դրանց բնակչության թվաքանակը, արդյունքները համապատասխանեցվել են երկրի նոր վարչատարածքային բաժանումներին¹⁰: Հաշվի առնելով Ադրբեջանում մարդահամարի իրականացման կազմակերպչական ու բովանդակային թերությունները՝ տվյալների նման տարբերությունները, իհարկե, հնարավոր են: Ընդ որում, ԼՂԻՄ-ի բնակչության թվաքանակի դեպքում շեղումը ավելի վաղ հրապարակված արդյունքներից կազմում է 1.8%, ինչը ժամանակի վիճակագրական գործի կազմակերպման պայմաններում միանգամայն հնարավոր էր և համարվում է

⁶ Տե՛ս **Կարապետյան Մ.** Этническая структура населения Нагорного Карабаха в 1921 г. (По сельско-хозяйственной переписи Азербайджана 1921 г.), Ереван, 1991, С. 3:

⁷ Տե՛ս **Կոչարյան Գ.** Աղվ. աշխ., էջ 54-55, տե՛ս նաև **Կարապետյան Մ.**, Աղվ. աշխ., էջ 20:

⁸ Տե՛ս Бюллетень Закавказского Центрального Статистического Управления, N 1, Тифлис, 1924, С. 7:

⁹ Տե՛ս **Сулькевич С.** Административно-политическое строение Союза ССР (Материалы о территориальных преобразованиях с 1917 г. по 1 июня 1925 г.), Ленинград, 1926, С. 184, տե՛ս նաև **Худадов В.**, Закавказье (Историко-экономическое очерк), Москва-Ленинград, 1926, С. 66:

¹⁰ Տե՛ս **Կորկոտյան Զ.** Աղվ. աշխ., էջ 63:

բնականոնի սահմաններում ժողովրդագրական բնույթի ուսումնասիրությունների համար:

Ինչ վերաբերում է ԼՂԻՄ-ի գյուղական բնակչության ազգային կազմին, ապա այն գրեթե ամբողջապես միատարր հայկական էր: Բնակչության 94.73%-ը կամ 122426 մարդ հայեր էին, երկրորդ էթնիկ հանրույթը ադրբեջանցի թյուրքերն էին՝ 6550 մարդ կամ բնակչության 5.07%-ը: Այլ էթնիկ հանրույթները (քորդեր, հույներ, ռուսներ) կազմում էին ԼՂԻՄ-ի գյուղական բնակչության ընդամենը 0.20%-ը կամ 267 մարդ (տես աղյուսակ 1)¹¹: Հատկանշական է, որ ազգային փոքրամասնություններից նախկինում մեծաթիվ ռուս բնակչության թվաքանակը 1917թ.-ի հեղափոխությունից և տարածաշրջանում իրադրության ապակայունացումից հետո զգալիորեն նվազել էր վերջիններիս Ռուսաստան հեռանալու հետևանքով (նախկինում ցարական վարչական բաժանամաս բուսաբնակ էին Շուշիի գավառի Սուժինսկոյե, Սկորլևկա, Ջևանշիրի գավառի Լևոն-Արիս, Մինգրեյսկոյե, Օրլովո-Դենիսովկա գյուղերը)¹²:

Աղյուսակ 1. ԼՂԻՄ-ի գյուղական բնակչության ազգային կազմը ըստ 1921 թ.-ի գյուղատնտեսական վիճակագրության

Վարչ. միավորներ	Հայեր		Թյուրք-ադրբեջ.		Այլ էթնիկ հանրույթներ		Ընդհանուր
	թիվ	%	թիվ	%	թիվ	%	
Դիզակի շրջան	29806	99.6	120	0.4	-	-	29926
Խաչենի շրջան	33036	96.2	1285	3.7	34	0.1	34335
Շուշիի շրջան	-	-	3266	100	-	-	3266
Ջրաբերդի շրջան	29480	94.2	1570	5.1	233	0.7	31283
Վարանդայի շրջան	30104	98.9	309	1.01	-	-	30413
Ընդհանուր	122426	94.73	6550	5.07	267	0.20	129243

Ինչ վերաբերում է ԼՂԻՄ-ի քաղաքներին, ապա Վարարակն բնակավայրը քաղաքային կարգավիճակ ստացել է միայն 1923թ.-ին, հետևաբար այն վիճակագրվել է նախ 1921 թվականին՝ գյուղատնտեսական մարդահամարի ժամանակ, այնուհետ ԼՂԻՄ-ի մարզկենտրոն դառնալուց հետո՝ 1924 թ.-ի դեկտեմբերին: Շուշի քաղաքը վիճակագրման է ենթարկվել է ինչպես 1921, այնպես էլ 1923 թվականին: Ըստ 1921 թ.-ի վիճակագրության՝ Շուշիի բնակչության թիվը (առկա բնակչություն) կազմում էր 9223 մարդ¹³, իսկ 1923 թ.-ի վիճակագրությամբ՝ 6976 մարդ¹⁴: 1921 թ.-ի քաղաքային մարդահամարի արդյունքներով՝ Շուշիի բնակչության 96.4 %-ը կամ 8894 մարդ թյուրք-ադրբեջանցիներ էին: Շուշիի երբեմնի հայահոծ բնակչությունից հիշյալ ժամանակաշրջանում այստեղ բնակվում էր ընդամենը 289 մարդ¹⁵: Սա, իհարկե, 1920 թ.-ի մարտին Շուշի քաղաքի հայկական հատվածի ամբողջական ավերման, հայ բնակչության կոտորածի և քաղաքի հայազրկման հետևանք էր: Ինչ վերաբերում է 1921-1923 թթ.-ին Շուշիի բնակչության նվազմանը, ապա այս առումով կարևոր նշանակություն ունի մարդահամարի իրականացման ժամանակշրջանը: 1921 թ.-ին թյուրք-ադրբեջանցիների մեծաթիվ լինելը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ քաղաքում բնակչության հաշվառումը տեղի էր ունեցել հուլիսին, երբ քոչվոր թյուրքերը հաստատվել էին քաղաքում՝ այնտեղից արոտավայրեր բարձրանալու նպատակով:

¹¹ Տե՛ս **Карапетян М.**, նշվ. աշխ., էջ 11-20, տե՛ս նաև **Кочарян Г.**, նշվ. աշխ., էջ 54-55:

¹² Տե՛ս **Բալայան Վ.**, Դրվագներ արցախահայության ազատագրական պայքարի և պետականակերտման պատմության, Ստեփանակերտ, 2012, էջ 177:

¹³ Տե՛ս Закавказье: Статистико-экономический сборник, Тифлис, 1925, С. 152-153:

¹⁴ Տե՛ս Бюллетень Закавказского Центрального Статистического Управления, N 1, С. 8:

¹⁵ Տե՛ս Закавказье: Статистико-экономическое сборник, С. 152-153:

Մինչդեռ 1923 թ.-ի մարդահամարը իրականացվել էր մայիսին, երբ դեռևս չէին ծավալվել քոչվոր թյուրքերի տեղաշարժերը¹⁶: Անդրադառնալով Ստեփանակերտին՝ նշենք, որ հնագույն հայկական այս բնակավայրում 1921 թ.-ի մարդահամարը հաշվառել էր 1379 մարդ (981 հայ, 398 թյուրք-ադրբեջանցի): Վիճակագրության իրականացման ժամանակ այստեղ են գտնվել նաև 1919 թ.-ի հունիսին ավերված հայկական Ղայթալիչեն և Փահլուլ գյուղերի բնակիչները: ԼՂԻՄ-ի կենտրոն դառնալուց հետո քաղաքում կառուցվեցին հասարակական, պետական նշանակության մի շարք կառույցներ, իսկ բնակչության թիվը շարունակաբար աճում էր ինչպես բնական, այնպես էլ մեխանիկական աճի շնորհիվ: Արդեն 1924 թ.-ի դեկտեմբերին իրականացված մարդահամարի ժամանակ բնակչության թիվը այդտեղ կազմում էր 2467 մարդ¹⁷:

Ժողովրդագրական քաղաքականության դրսևորումները ԼՂԻՄ-ում

Ինչպես ցույց է տալիս բնակչության տեղաբաշխումը, ԼՂԻՄ-ի տարածքում թյուրք-ադրբեջանցիները գերազանցապես բնակվում էին Շուշիի շրջանում և համանուն քաղաքում: Շուշիի շրջանը բաղկացած էր միայն մեկ՝ Մալիբեկլուի ոլոստից, որը ներառում էր 12 գյուղական բնակավայր, իսկ մեկը (Կերպա Ափաթին) էր քոչվորների բնակատեղի էր: ԼՂԻՄ-ի ձևավորումից հետո ոլոստը սկզբնապես եղել է հաչենի շրջանի կազմում: Սակայն ադրբեջանական իշխանությունների որոշմամբ մարզային կենտրոնը շուտով տեղափոխվում է Ստեփանակերտ, իսկ Շուշի քաղաքը Մալիբեկլուի ոլոստի հետ ձևավորում է առանձին վարչական միավոր: Այս քայլը, իհարկե, ուներ հատուկ նպատակադրում. նման համախումբ թյուրքաբնակ տարածք ստեղծելով՝ ադրբեջանական կենտրոնական իշխանությունները վերահսկողություն էին հաստատում բարձրադիր կետում գտնվող և ռազմավարական նշանակություն ունեցող կարևոր հատվածում: Հատկանշական է, որ թեև ՌԿ(Բ)Կ կենտրոնի կոմկապյան բյուրոյի պլենումի 1921 թ.-ի հուլիսի 5-ի որոշմամբ ինքնավար Լեռնային Ղարաբաղի կենտրոնը պետք է դառնար Շուշի քաղաքը, սակայն ադրբեջանական իշխանությունների որոշմամբ այդպես չեղավ: 1920 թ.-ի մարտին Շուշիի հայկական մասի ավերումից հետո այն գրկվել էր պետական, հասարակական, բժշկական ու մշակութային հաստատություններից, ինչը դժվարեցնում էր նրա գոյությունը որպես մարզային կենտրոն: Սակայն այս առումով Ստեփանակերտը ամենաին էլ բարվոք վիճակում չէր: Լեռնային Ղարաբաղում հետազոտական աշխատանքներ իրականացրած Գ. Քոչարյանի վկայությամբ՝ այն «...ինքնավարության հռչակման պահին կիսավեր գյուղ էր՝ հազիվ 10-15 պահպանված շինություններով»¹⁸: Հաստատությունների մի մասը ամբողջովին ավերված էր, մյուսները կիսավեր վիճակում էին: Մարզկենտրոն հռչակվելուց հետո՝ մեկ տարվա ընթացքում, քաղաքը «անճանաչելիորեն փոխվեց». վերականգնվեցին կիսավեր շինությունները, կառուցվեցին բազմաթիվ նոր հաստատություններ, անցկացվեց էլեկտրականություն, իրականացվեցին բարեկարգման աշխատանքներ¹⁹: Վերականգման նման գործընթաց կարող էր իրականացվել նաև Շուշիում: Սակայն Շուշին ԼՂԻՄ-ի կենտրոն դարձնելը կհանգեցներ հայ բնակչության վերադարձին իրենց նախկին բնակության վայր, ինչը ցանկալի չէր ադրբեջանական կողմի համար: Իսկ այն, որ ադրբեջանական իշխանությունները մեծապես շահագրգռված էին Շուշիի թյուրքականացման խնդրով, երևում է ԼՂԻՄ ժողովխորի փոքր նստաշրջանի 1925 թ.-ի հունիսի 12-ի արձանագրությունից, որում ամրագրված էր շրջանի «թյուրքականացման» գործընթացի արագացման կարևորությունը և նախատեսվող քայլերն այդ ուղղությամբ²⁰:

¹⁶ Տե՛ս Կочарян Г., նշվ. աշխ., էջ 46:

¹⁷ Տե՛ս Նույն տեղում:

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Տե՛ս Նույն տեղում:

²⁰ Տե՛ս Мелик-Шахназаров А., Нагорный Карабах: факты против лжи, Москва, 2009, С. 88:

Հատկանշական էին նաև ադրբեջանական իշխանությունների կողմից թյուրք բնակչությանը տրվող տնտեսական առանձնաշնորհումները: 1925 թ.-ի նոյեմբերին Ադրբեջանի ժողովուրդի նախագահի նամակով անհրաժեշտ էին համարվում իրականացնել Շուշիի շրջանի զարգացման մի շարք միջոցառումներ: Մասնավորապես նախատեսվում էր շրջանի եկամուտները օգտագործել միայն տեղական կարիքների համար, ամբողջ շրջանի տարածքում նվազեցնել հարկերը, կատարել քաղաքի բարեկարգման աշխատանքներ՝ առաջնահերթությունը տալով ջրատարների վերականգմանը, զարգացնել մետաքսագործությունը և գորգագործությունը²¹: Նման խտրական քաղաքականության արդյունքները իրենց երկար սպասեցնել չտվեցին. արդեն 1926 թ.-ին ԼՂԻՄ-ի հայ բնակչության մեկ շնչի հաշվով տեղական բյուջեից կատարված ծախսերը կազմում էին 4 ռուբլի 22 կոպեկ, մինչդեռ թյուրքական բնակչության (որի մեծագույն հատվածը ապրում էր Շուշիի շրջանում) մեկ շնչի հաշվով՝ կրկնակի շատ՝ 8 ռուբլի 23 կոպեկ²²: Հավելենք նաև, որ ըստ ֆինանսների ժողովի հաշվարկների՝ քննարկվող ժամանակահատվածում Շուշիում գործում էր 212 առևտրաարդյունաբերական ձեռնարկություն այն դեպքում, երբ ամբողջ մարզի մնացած տարածքում հաշվվում էր նման 84 ձեռնարկություն²³:

Ի հակադրություն Շուշիի շրջանի՝ մարզի գերազանցապես հայաբնակ շրջանները աչքի էին ընկնում տնտեսական թույլ զարգացվածությամբ, տնտեսության տարբեր ճյուղերի բազմաթիվ խնդիրներով, զարգացման հեռանկարների բացակայությամբ²⁴: ԼՂԻՄ-ի բնակչության խտության բարձր մակարդակը, տարածքի սակավահողությունը, գյուղատնտեսության համար ոչ պիտանի հողատարածությունների, ոռոգման և այլ խնդիրների առկայությունը, առևտրական ու հաղորդակցության ճանապարհների բացակայությունը, գործարանային արտադրության կազմակերպման դժվարությունները հանգեցնում էին չափահաս բնակչության մեծածավալ արտագաղթի (հիմնականում սեզոնային) հայաբնակ մարզերից: 1920-ական թթ.-ի կեսերին ԼՂԻՄ-ից արտագաղթի զանգվածային բնույթի մասին պահպանվել են բազմաթիվ հիշատակություններ²⁵: Ժամանակակից հեղինակներից մեկի վկայությամբ՝ Ղարաբաղի կենտրոնական 1925 թ.-ի օգոստոսի նստաշրջանում Դիզակի գավառային գործկոմի նախագահի զեկուցման համաձայն՝ Դիզակից այդ տարի արտագաղթել էին 4895 հոգի²⁶: Նույն աղբյուրի հավաստմամբ՝ արտագաղթի նման ծավալներ ավել կամ պակաս չափով կարելի էր պնդել նաև հայաբնակ Վարանդայի և Խաչենի մասին²⁷: Աղբյուրների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ ամեն տարի ԼՂԻՄ-ից սեզոնային աշխատանքի մեկնողների թիվը տատանվում էր 10-15 հազարի սահմաններում:

²¹ Ст'ю К истории образования Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР 1918-1925: Документы и материалы, Баку, 1989, С. 190:

²² Ст'ю նույն տեղում, էջ 191:

²³ Ст'ю Кочарян Г., նշվ. աշխ., էջ 30:

²⁴ ԼՂԻՄ տնտեսական դրության մասին մանրամասն տե՛ս Սեյրան Գ., Ղարաբաղի տնտեսական կյանքը և նրա հեռանկարները, Թիֆլիս, 1928:

²⁵ Ст'ю նույն տեղում, էջ 8, Կորկոտյան Չ., նշվ. աշխ., էջ 73-74, Кочарян Г., նշվ. աշխ., էջ 36, Լիսիսցյան Ս., Լեռնային Ղարաբաղի հայերը (ազգագրական ակնարկ) // Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն (կյութեր և ուսումնասիրություններ), հատոր 12, Երևան, 1981, էջ 31, Խորհրդային Ղարաբաղ, N 2, 1925, թ.2:

²⁶ Ст'ю Սեյրան Գ., նշվ. աշխ., էջ 11:

²⁷ Ст'ю նույն տեղում:

Եզրակացություն

Ամփոփելով կարող ենք նշել, որ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի ժողովրդագրական պատկերը 1920-ական թթ.-ի սկզբին գրեթե ամբողջապես միատարր հայկական էր: Լավ գիտակցելով մարզի ժողովրդագրական կազմի փոփոխության կարևորությունը՝ ԼՂԻՄ-ի ձևավորման հետևյալ սկզբից ադրբեջանական իշխանությունների կողմից նկատելի էին անուղղակի ժողովրդագրական քաղաքականության որոշակի տարրեր, որոնք դրսևորվեցին հետևյալ ձեռնարկումներում.

- Վարչատարածքային տարրեր փոփոխությունների միջոցով Խորհրդային Չայաստանի և ԼՂԻՄ-ի միջև անմիջական սահմանակցության բացառում կատեցնելու համար բնակչության հնարավոր տեղաշարժերը այդ երկու տարածքների միջև,
- Շուշիի շրջանի ստեղծումը համախումբ թյուրքական տարրի առանձնացմամբ, կենտրոնական բարձրադիր շրջանի թյուրքականացում,
- Շուշի քաղաքից ինքնավար մարզի կենտրոնի տեղափոխումը կանխելու համար հայ բնակչության հնարավոր վերադարձը Շուշիի ավերված հայկական հատված,
- Ադրբեջանական կողմի տնտեսական խտրական քաղաքականության դրսևորում ԼՂԻՄ-ի տարածքում:

DEMOGRAPHIC PICTURE OF THE NAGORNO-KARABAKH AUTONOMOUS REGION IN THE EARLY 1920S

GAYANE HOVHANNISYAN

*Yerevan State University, Chair of the History of Armenia, Ph.D. Student,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of this article is to present the demographic picture of the NKAR and the factors that determined it in the early 1920s. To achieve this goal, the following tasks were set: to explore the territory and administrative transformations of the Nagorno Karabakh Autonomous Region after its formation, to explore its population size, ethnic composition, as well as to reveal the national discriminatory policy of the Azerbaijani authorities and its impact on demographic processes.

During the research process various methods were used, such as analysis, synthesis, the principle of history, comparison and juxtapose of various statistical documents, sources and other materials.

Exploring the subject-matter theme, we came to the conclusion that in the early 1920s the ethnic composition of the NKAR was almost entirely homogeneous Armenian. From the very beginning of the formation of the NKAR, some elements of indirect demographic policy were noticed by the Azerbaijani authorities, such as the exclusion of the border between Soviet Armenia and the NKAR, the creation of the Shushi region with the Turkic population, the relocation of the center of the autonomous region from the city of Shushi to prevent the possible return of the Armenian population to the destroyed Armenian part of the city, the discriminatory economic policy in the territory of NKAR.

Keywords: *NKAR formation, demographic picture, population size, national composition, socio-economic situation, national policy, demographic policy.*

ГАЯНЕ ОГАННИСЯН

*аспирантка кафедры армянской истории
Ереванского государственного университета,
г. Ереван, Республика Армения*

Цель данной статьи – представить демографическую картину НКАО и факторы, которые определили ее в начале 1920-х годов. Для достижения этой цели мы поставили перед собой задачу изучить территориальные и административные преобразования Нагорно-Карабахской автономной области после ее формирования, численность населения, этнический состав, а также показать национальную дискриминационную политику властей Азербайджана и ее влияние на демографические процессы.

В ходе исследования мы применили следующие методы: анализ, обобщение, принцип историчности, сравнение и сопоставление различных статистических документов, источников и других материалов.

Исследуя тему, мы пришли к выводу о том, что в начале 1920-х годов этнический состав НКАО был почти полностью однородным, а именно - армянским. С самого начала формирования НКАО некоторые элементы косвенной демографической политики были применены азербайджанскими властями, такие, например, как отделение границы между Советской Арменией и НКАО, создание Шушинского района с тюркским населением, перемещение центра автономного округа из города Шуши для предотвращения возможного возвращения армянского населения в разрушенную армянскую часть города и дискриминационная экономическая политика на всей территории НКАО.

Ключевые слова: *формирование НКАО, демографическая картина, численность населения, национальный состав, социально-экономический ситуация, национальная политика, демографическая политика.*